

Θανάσης Ν. Παπαθανασίου

Ἡ χριστιανικὴ νηστεία στὴ μετανεωτερικὴ κοινωνία Ψηλάφηση τῶν κριτηρίων*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ σύγχρονος κόσμος ἀποτελεῖ μιὰ σύνθετη καὶ ρευστὴ πραγματικότητα, ἕνα ἀμάλγαμα ἐν τῷ γίγνεσθαι. Μὲ ποιὰν ἔννοια, ἄραγε, μποροῦμε νὰ τὸν ἀποκαλοῦμε μετανεωτερικό; Ἡ μετανεωτερικότητα νοεῖται κυρίως ὡς θρυμματισμός: θρυμματισμός τῆς οἰκουμενικότητας, τοῦ δημόσιου χώρου, τοῦ ἀνθρώπινου ἑαυτοῦ, πράγμα πού σημαίνει βαθειὰ ρήξη μὲ τὴ συνοχὴ ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τὴ νεωτερικότητα. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, στὶς σύγχρονες κοινωνίες δὲν συμβαίνει μόνο αὐτό. Ἐνῶ ἡ ρήξη τους μὲ τὴ νεωτερικότητα προχωρεῖ, ταυτόχρονα παραμένει στέρεο τὸ δέσιμό τους μαζί της. Οἱ μεγάλες ἀφηγήσεις ὑφίστανται σκληρὲς ἐπιθέσεις, ὡστόσο δὲν ἔχουν ἐξατμιστεῖ (αὐτὸ τὸ ἐπιβεβαιώνουν οἱ ἀσταμάτητες ἀντιπαραθέσεις γιὰ τὶς οἰκουμενικὲς ἀξίες), μερικὲς μάλιστα ἐνισχύονται. Ἔτσι, στοιχεῖα μετανεωτερικά, νεωτερικά καὶ προνεωτερικά (ὅπως ἡ νοσταλγία τῆς θεοκρατίας), ἀκόμα καὶ μετα-μετανεωτερικά¹ μποροῦν νὰ ἐντοπιστοῦν σ' αὐτὴ τὴ ρευστὴ πραγματικότητα, τὴν ὅποια συμβατικά ἀποκαλοῦμε μετανεωτερικὴ κοινωνία. Ὅχι μόνο ὁ ἀναπτυγμένος κόσμος, στὸν ὁποῖο καὶ διεξάγεται ὁ ἀκαδημαϊκὸς ἰδεολογικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν ἀντίστοιχων τάσεων, ἀλλὰ κάθε κοινωνία μετασχηματίζεται σήμερα σὲ μετανεωτερικὴ ὑπὸ τὴν ἔννοια πού προ-

* Ἐπεξεργασμένη μορφή εἰσήγησης πού ἔγινε στὰ ἀγγλικά, στὸ διεθνὲς συνέδριο «Ἡ μέλ-
λουσα Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Κατανοώντας τὶς προκλήσεις» (Παρίσι, 18-20 Ὀ-
κτωβρίου 2012), μὲ διοργανωτὲς τὸ Ὁρθόδοξο θεολογικὸ ἴνστιτούτο τοῦ Ἁγίου Σεργίου καὶ τὸ Κέν-
τρο Οἰκουμενικῆς Ἐρευνας τοῦ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λουβαίν, σὲ συνεργασία μὲ τὸ πε-
ριοδικὸ *Contacts* καὶ τὸ Κολλέγιο τῶν Μπερναρντίνων. Δημοσιεύτηκε ὡς «Le jeûne chrétien dans
la société postmoderne. Tenir compte des critères», *Contacts; Revue Française de l'Orthodoxie* 243
(2013), σσ. 570-592.

1. Βλ. ἐνδεικτικά, Jeffrey T. Nealon, *Post-postmodernism or, The Cultural Logic of Just-in-
time Capitalism*, Stanford University Press, Palo Alto, A, 2012. Ἐπίσης Alan Kirby, «The death
of Postmodernism and beyond», *Philosophy Now* (2006), [http://philosophynow.org/issues/58/The_](http://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond)
Death_of_Postmodernism_And_Beyond [πρόσβαση: 3-1-2015].

ἀνέφερα, δηλαδή σὲ μιὰ ρευστὴ ὁσμωσὴ διαφορετικῶν, ἀκόμη καὶ ἀντιφατικῶν στοιχείων, σὲ ποικίλες ποσοστώσεις².

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν μεταμοντερνισμό, δηλαδή τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ μετανεωτερικότητα, συμφωνῶ μὲ τὴν Ien Ang ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ διάκριση μεταξὺ συντηρητικοῦ καὶ κριτικοῦ μεταμοντερνισμοῦ. Συντηρητικὸς μεταμοντερνισμὸς εἶναι τὸ ἰδεολογικὸ ρεῦμα ποὺ ἀποδέχεται τὴ στάση «ὅλα ἰσχύουν» («anything goes») καὶ ὡς ἐκ τούτου παραδίνεται σὲ ἕναν μη-δενιστικὸ σχετικισμό. Ἀντιθέτως, ὁ κριτικὸς μεταμοντερνισμὸς ὠθεῖται ἀπὸ μιὰ βαθειὰ κατανόηση τῶν ὀρίων καὶ τῶν ἀποτυχιῶν αὐτοῦ ποὺ ὁ Habermas ἀποκαλεῖ «ἡμιτελεῖς πρόγραμμα τῆς νεωτερικότητας», καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀνταποκριθοῦμε σ' αὐτὰ τὰ ὅρια καὶ τὶς ἀποτυχίες μὲσω μιᾶς στοχαστικῆς ἀνάκρισης τῶν βεβαιωτικῶν καὶ ἀπολυτοποιήσεων τοῦ νεωτερικοῦ τρόπου σκέψης. Ἔτσι, ἡ διάκριση μεταξὺ μεταμοντερνισμοῦ (ὡς ἰδεολογικῆς στάσης) καὶ μετανεωτερικότητας (ὡς ἱστορικῆς φάσης) εἶναι σημαντικὴ. Μπορεῖ κάποιος νὰ ἀρνεῖται νὰ εἶναι μεταμοντερνιστὴς, δηλαδή θιασώτης τῆς λογικῆς «ὅλα ἰσχύουν», καὶ νὰ παραμένει πιστὸς στὶς πιὸ συμπαγεῖς ἀντιλήψεις τῆς νεωτερικότητας, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνεῖται ἢ νὰ ἀποφύγει τὴν πραγματικότητα τῆς μετανεωτερικότητας. Ἰπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ Zygmunt Bauman ἔχει δίκιο ὅταν λέει ὅτι ἡ μετανεωτερικότητα δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρὰ ὁ νεωτερικὸς νοῦς ποὺ ρίχνει μιὰ μακρὰ, προσεχτικὴ καὶ νηφάλια ματιὰ στὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό³.

Γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἡ ἐπίγνωση τῶν πραγματικότητων, στὶς ὁποῖες ζοῦν, εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸ «εἶναι» τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς, δηλαδή μὲ τὴ συνάντηση τοῦ κόσμου καὶ τὴ μαρτυρία τῆς Βασιλείας, τὴν πρόσκληση τοῦ κόσμου καὶ τὴ μεταμόρφωσή του σὲ νέα κτίση. Ὅλα αὐτὰ ἀνακεφαλαιώνονται στὸ τί ὀφείλει νὰ εἶναι μιὰ ἐκκλησιαστικὴ Σύνοδος.

Μιὰ ἀληθινὴ Σύνοδος εἶναι φανερό πὼς ἀποτελεῖ πάντοτε γεγονὸς οἰκουμενικό, ἀφορᾷ δηλαδή τὴν οἰκουμένη γῆ καὶ τὴ ζωὴ τῆς, συνδέεται μὲ τὴ δημιουργία καὶ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου [...]. Ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μιὰ πραγματικὴ Θεοφάνεια καὶ Πεντηκοστὴ [...]. Ἡ φανέρωση τοῦ Χριστοῦ σὲ μιὰ ἐποχὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ. Γίνεται δὲ πάντα μὲ τὰ ὑλικά ποὺ προσφέρει ἡ ἐποχὴ [...]. Καὶ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ σὲ μιὰ ἐποχὴ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐποχὴ, ὅταν ὑψωθῆ σὲ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Τότε φανερώνεται ἡ θεοεἶδεια τῶν στοιχείων ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν, τότε ἡ ἐποχὴ (ὄχι τόσο ὡς χρόνος, ὅσο ὡς τὸ σύνολο τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς, ὡς πολιτισμὸς) ἀνα-φέρεται στὸ Θεὸ καὶ τρέφεται ἀπὸ αὐτόν, ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴ δουλεία τοῦ διαβόλου, κα-

2. Ἡ περίπτωση τῶν Ἀφρικανικῶν ὑβριδίων εἶναι χαρακτηριστικὴ. Βλ. Behrend - Luig, «Introduction», στὸ Heike Behrend, Ute Luig (ἐπ.), *Spirit Possession. Modernity and Power in Africa*, James Carey, Oxford - Fountain Publishers, Kampala - David Philip, Cape Town - The University of Wisconsin Press, Madison, 1999, σσ. xiii-xiv.

3. Ien Ang, «The performance of the sponge: Mass communication theory enters the post-modern world», στὸ Kees Brants, Joke Hermes, Liesbet van Zoonen (ἐπ.), *The Media in Question: Popular Cultures and Public Interests*, Sage, Thousand Oaks, Calif., 1998, σσ. 74-75.

θαίρεται, ἀρχιτεκτονείται σὲ οἰκοδομὴ Θεοῦ ζῶντος, ἐκκλησιοποιεῖται καὶ σώζεται. Ἄν δὲν εἶναι ἔτσι, τότε ἡ Ἀποκάλυψη ἀποτελεῖ παρελθὸν καὶ δὲν σώζει⁴.

Περὶ τὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ φανέρωση καὶ ἡ ὕψωση αὐτὴ δὲν πραγματοποιεῖται μηχανιστικά. Ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ κοιιᾶζει, ὥστε νὰ βιώνει τὰ εὐαγγελικά κριτήρια καὶ νὰ ἀποδεικνύεται πιστὴ στὸν Κύριό της. Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ της, δηλαδή ἡ δομὴ της καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας της, ὀφείλουν νὰ ἀποτελοῦν ζῶσα μαρτυρία τῆς Βασιλείας καὶ νὰ ὑπηρετοῦν τὴ συνάντηση τοῦ Εὐαγγελίου της μὲ τὸν κόσμο. Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πλαίσιο, λοιπόν, καὶ σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ τίθεται τὸ ζήτημα τῆς νηστείας. Ἀπέχοντας πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι θέμα τεχνικῶν διευθετήσεων, τὸ ζήτημα τῆς νηστείας ἀφορᾷ τὸ μακρὰν εὐρύτερο ζήτημα, πῶς νοεῖται ἡ τροφή, σὲ κάθε παράμετρό της: θρηπτικὴ καὶ συμβολικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἀνθρωπολογικὴ.

A. ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ

Ἦδη τὸ 1961 ὁ Roland Barthes ὑπογράμμισε ὅτι ἡ πολυσημία τῆς τροφῆς (δηλαδή τὸ νὰ ἔχει ἡ τροφή πολλές ταυτόχρονα σημασίες) εἶναι νεωτερικὸ φαινόμενο. Ἐνῶ σὲ παλαιότερες κοινωνίες κέντρο τῆς σημασίας της ἦταν οἱ ἐορτασμοὶ τῆς κοινότητος, στὴ νεωτερικὴ ἐποχὴ ἡ τροφή θεωρεῖται βασικὸ μέρος κάθε πλευρᾶς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς: τῆς ἐργασίας, τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, τῆς ἄθλησης κ.λπ., στίς ὁποῖες καὶ ἀντιστοιχοῦν εἶδη τροφῆς: τὸ γεῦμα ἐργασίας, τὸ fast food, τὸ ὑγιεινὸ κολατσιὸ κ.λπ. Ἡ τροφή ἔχει πλέον ἀποκτήσει ἓνα τεράστιο ἀριθμὸ σημασιῶν καὶ κοινωνικῶν ὑποδηλώσεων. Ὁ Barthes εἶχε προφητεύσει ὅτι «ἡ τροφή [...] θὰ χάσει σὲ οὐσία καὶ θὰ κερδίσει σὲ λειτουργικότητα»⁵.

Ὡς γνωστὸ, οἱ νεωτερικὲς κοινωνίες εἶναι βαθιὰ ἀτομικιστικὲς καὶ καταναλωτικὲς. Ὁ μεταμοντερνισμὸς, ὅμως, σηματοδότησε μιὰν ἀλλαγὴ, μιὰ νέα καὶ παράδοξη ἀνάδυση τοῦ ἀνθρωπίνου ὑποκειμένου. «Ἡ μετανεωτερικὴ κατανάλωση», διευκρινίζουν σχεδὸν μισὸν αἰῶνα μετὰ τὸν Barthes ἡ Maria Kniazeva καὶ ὁ Alladi Venkatesh,

δὲν εἶναι μιὰ καθαρὰ σχεσιακὴ, ἀλλὰ μιὰ κυρίως συμβολικὴ δραστηριότητα. Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ ξεκινᾷ μὲ τὴν καταναλωτικὴ ἀντίληψη ἐνὸς ἀντικειμένου ὅχι ὡς ὕλικου πράγματος, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀξία λόγω τῶν λειτουργικῶν πλεονεκτημάτων του, ἀλλὰ ὡς συμβόλου τὸ ὁποῖο φέρει τὸ βᾶρος ἀξιών οἱ ὁποῖες τοῦ προσδίδονται διανοητικὰ ἀπὸ τὸν καταναλωτὴ. Ἔτσι, τὰ ἀντικείμενα ἀντικαθίστανται ἀπὸ σύμβολα, καὶ οἱ κα-

4. Παναγιώτης Νέλλας, «Ἡ ἅγια καὶ μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Σύναξη* 76 (2000), σσ. 30-31. Πρωτοεκδόθηκε ὡς φυλλάδιο, *Ἡ ἅγια καὶ μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Σκέψεις γιὰ μιὰ θεολογικὴ θεώρηση καὶ προστομασία*, Θεσσαλονικὴ 1972.

5. Roland Barthes, «Towards a psychosociology of contemporary food consumption», στὸ Carole Counihan, Penny Van Esterik (ἐπ.), *Food and Culture. A Reader*, Routledge, New York, 1997 (α' ἐκδ. 1961), σ. 26.

ταναλωτές, με τή σειρά τους, γίνονται ταυτοχρόνως παραγωγοί καί κατανλωτές τῶν συμβόλων αὐτῶν. Αὐτή ἡ μεταμόρφωση τῶν ἀντικειμένων σέ σύμβολα θεωρεῖται ὡς ἡ καρδιά τῆς μετανεωτερικῆς κατανάλωσης. Κατά συνέπεια, ἡ ὀπτική αὐτή ἀντιλαμβάνεται τὸ ὑποκείμενο (τὸν καταναλωτή) ὄχι ὡς κάποιον ποῦ ἐπιδιώκει νὰ ἱκανοποιήσει κάποιον σκοπὸ (μιὰν ἀνάγκη), ἀλλὰ ὡς κάποιον ποῦ ἐπιδιώκει νὰ παράγει (νὰ κατασκευάζει) σύμβολα⁶.

Ἡ ἀφιέρωση σκέψης στήν τροφή φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ νέα τάση. Ἡ τροφή εἶναι πλέον ἀντικείμενο προσεκτικῆς μελέτης ὄχι μόνο ἀπὸ εἰδικούς, ἀλλὰ ἀπ' ὅλους⁷. Ἔχουν, λοιπόν, λάβει χώρα δύο ἀλλαγές: πρῶτα, ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ κουλτούρα στήν κατανάλωτική καί, κατόπιν, ἀπὸ τὴν κατανάλωτική κουλτούρα στή μεταμοντέρνα, ἡ ὁποία ἀνακατασκευάζεται ἀπὸ κάθε ἄνθρωπο νοητικά καί συνενάγεται ἓνα εἶδος δημιουργικῆς κατανάλωσης⁸.

Κεντρικὸ ζήτημα τῆς σκέψης ποῦ ἀφιερώνεται στήν τροφή εἶναι ἡ διαίτα, δηλαδή ἡ πάλη με τὴν τροφή καί τὴν εἰκόνα τοῦ σώματος. Σήμερα τεράστιοι ἀριθμοὶ ἀνθρώπων ἀφοσιώνονται σ' αὐτὴ τὴν ἠθελημένη πείνα, ἡ ὁποία συνιστᾶ νεωτερικὸ φαινόμενο, σχεδὸν ἄγνωστο σὲ παλαιότερες κοινωνίες, καθὼς καί σὲ μέρη τοῦ σύγχρονου κόσμου ἔξω ἀπὸ τὴν κυρίαρχη δυτικὴ κουλτούρα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ ἐγκράτεια ἔχει γίνε μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς, με ποικίλα, πάντως, συμφραζόμενα. Ἡ ἔμφαση στή διαχείριση τοῦ σώματος παράγει ἀντιλήψεις, σύμβολα καί τελετουργίες οἱ ὁποῖες ἔχουν φτάσει στὸ σημεῖο νὰ λειτουργοῦν σὰν θρησκεία· ὡς ἡ «θρησκεία τῆς λεπτότητας» (τοῦ νὰ εἶσαι ἀδύνατος)⁹. Παρ' ὅλο ποῦ ἡ μεταφυσικὴ παραμένει βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς κοσμικῆς διαίτας καί τῆς θρησκευτικῆς νηστείας¹⁰, ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς καί ψυχοκοινωνιολογικῆς σκοπιᾶς τὰ ὅρια μεταξὺ «θρησκευτικῶν» καί «κοσμικῶν» συμπεριφορῶν εἶναι ἀσαφῆ, διότι, ὅπως ἔχει καταδείξει ἡ Mary Douglas καί ἄλλοι, ἡ λεπτότητα ἀναδεικνύεται σὲ ζήτημα ὑψιστῆς σημασίας, τὸ ὁποῖο διαποτίζει τὰ πάντα, καί σὲ στόχο τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπίτευξη βιώνεται ὡς ἰσοδύναμο τῆς σωτηρίας¹¹.

6. Maria Kniazeva & Alladi Venkatesh, «Food for thought: A study of food consumption in postmodern US culture», *Journal of Consumer Behaviour* 6 (2007), σ. 422. Ἡ μετάφραση τῶν ξενόγλωσσων καί τῶν πατερικῶν ἀποσπασμάτων εἶναι τοῦ γράφοντος, ἐκτὸς ἂν δηλώνεται κάτι ἄλλο.

7. Kniazeva & Venkatesh, ὁ.π., σ. 432.

8. «Postmodern Dining. Contemporary reflections on food trends», <http://www.tinderboxthg.com/downloads/PoMoDining2008.pdf> [πρόσβαση: 3-1-2015].

9. Michelle Lelwica, «Redefining womanhood (?): Gender, power, and the "Religion of Thinness"», *Anthropology of Food*, 5 May 2006, <http://aof.revues.org/571> [πρόσβαση: 3-1-2015].

10. O Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, 1973, σσ. 89, 98, ἔχει τονίσει τὴν διαφορὰ τῶν σκοπῶν τους. Παρατίθεται ἀπὸ τὴ Michelle Lelwica, ὁ.π.

11. Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge, New York, 1991², σσ. 2-3, 68-72. Ἐπὶ πλέον ἡ Catherine Bell ἔχει καταδείξει ὅτι οἱ τελετουργικὲς πρακτικὲς δὲν πρέπει νὰ διαχωρίζονται σὲ κοσμικὲς ἢ θρησκευτικὲς ἐπὶ τῆ βᾶσει ἐγγενῶν χαρακτηριστικῶν τους, διότι κάθε τελετουργικὴ πράξη δύναται νὰ ὀρίζει τὸν ἑαυτὸ της

Ὁ ἀτομικὸς αὐτοσχεδιασμός, λοιπόν, ἐνισχύεται ἐξόχως. Ὡστόσο οἱ ἐθνικὲς διατροφικὲς παραδόσεις δὲν ἔχουν ἐκλείψει. Ἀντιθέτως, πρόσφατες ἐρευνες, ὅπως αὐτὴ ποὺ ἀποτυπώνεται στὸ βιβλίο τοῦ Erick Schlosser, *Τὸ ἔθνος τοῦ Fast Food. Ἡ σκοτεινὴ πλευρὰ τοῦ παναμερικανικοῦ γεύματος*, ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ διατροφή ἐνὸς λαοῦ μπορεῖ νὰ ἀποκαλύπτει περισσότερο ἀπὸ τὴν τέχνη ἢ τὴ λογοτεχνία του¹². Ἐπιπλέον, φαίνεται ὅτι «σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ διαδικασία τῆς παγκοσμιοποίησης δὲν ξεριζώνει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐντείνει τὴν ἀναγέννηση ἢ τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν τοπικῶν καὶ περιφερειακῶν ἀξιών»¹³. Μπροστὰ, λοιπόν, σ' αὐτὴ τὴν ποικιλότητα, οἱ μεταμοντερνιστὲς ἐπιλέγουν στοιχεῖα ἀπὸ διαφορετικὲς παραδόσεις, τὰ ἀποσποῦν ἀπὸ τὴ συνάφειά τους καὶ στήνουν ἕνα κολλᾶζ μὲ ἐξαιρετικὰ ὑποκειμενικὸ νόημα. Αὐτὴ ἡ «δημιουργικότητα», βεβαίως, γεννᾷ ἐρωτήματα γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, τὴν ἔννοια τῆς ταυτότητας καὶ τὴν ἐπικοινωνία. Ἐνα νόημα ἢ ἕνας συμβολισμὸς ποὺ εἶναι ἐντελῶς ἰδιωτικά, εἶναι ἀπρόσιτα καὶ ἀκοινωνήτα στοὺς ἄλλους. Ὁ μεταμοντερνιστὴς ἀπορρίπτει τὸν νεωτερικὸ ὀρθολογικὸ πατερναλισμὸ καὶ ἀποθεώνει τὴν ἰδιαιτερότητα καὶ τὴν περιθωριακότητα. Αὐτὸ ἐνδέχεται μὲν νὰ ἀπελευθερώσει διάφορες ἀνθρώπινες δυνατότητες ποὺ ἀσφυκτιοῦσαν ὑπὸ τὸ βᾶρος τῶν σαρωτικῶν νεωτερικῶν γενικεύσεων, ὅμως ταυτόχρονα μπορεῖ νὰ σηματοδοτεῖ μιὰ διαδικασία ἀποσύνθεσης τοῦ κοινωνικοῦ. Ἔχει λεχθεῖ προσφυσῶς ὅτι οἱ μεταμοντερνιστὲς δὲν νοοῦν τὸ ἄτομο μὲ ὄρους ἀτομικότητας, δηλαδή ὡς σύνολο τῶν μερῶν του, ἀλλὰ ὡς μέρη τοῦ συνόλου του, δηλαδή ὡς μιὰ συλλογὴ ποὺ ἀδιάκοπα μεταβάλλεται¹⁴. Αὐτὴ ἡ ἀντιδιαστολή (σύνολο τῶν μερῶν / μέρη τοῦ συνόλου) ἀποδίδει εὐστοχα τὴν ἔνταση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος τῶν ἡμερῶν μας, δεδομένου ὅτι ἀμφότερες οἱ ὀπτικὲς αὐτὲς διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τίς σχεσιακὲς ἀνθρωπολογίες, οἱ ὁποῖες ἀναγνωρίζουν τὴν ὑποδοχὴ τοῦ Ἄλλου ὡς οὐσιώδες στοιχεῖο τῆς προσωπικότητας καὶ ἀρνοῦνται νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο μόνο ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν δικῶν του χαρακτηριστικῶν.

ὡς διάφορη καὶ ἱερότερη ἀπὸ ἄλλους, πρὸ ἐγκόσμιους τρόπους δράσης. Catherine Bell, *Ritual Theory, Ritual Practice*, Oxford University Press, 1992. Cited by Michelle Lelwica, op.cit.

12. Erick Schlosser, *Fast Food Nation: The Dark Side of the All-American Meal*, First Mariner Books, New York, 2012. Βλ. Kniazeva & Venkatesh, *ὁ.π.*, σ. 420: ἐπίσης σ. 426, γιὰ τὰ πολιτισμικὰ συμφραζόμενα τῆς διαίτας: «Στὴν διαπολιτισμικὴ δουλειά τους ὁ Belk κ.ἄ. (2003) ἀναφέρουν ἐπίσης ὅτι οἱ Ἀμερικανίδες ποὺ ἐρωτήθηκαν συνέδεσαν αὐτοκριτικὰ τὴν ἐπιθυμία τους γιὰ φαγητὸ μὲ τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν ἐνοχλή, ἐνῶ οἱ Τουρκάλες διαπιστώνεται ὅτι εἶναι πρὸ ἀνεκτικὲς καὶ βλέπουν τὴν ἐπιθυμία αὐτὴ ὡς ζήτημα ἀνισορροπίας καὶ ἐλλείψης ἐλέγχου.

13. Georgina Holt & Virginie Amilien, «Introduction: From local food to localized food», *Anthropology of Food*, Special issue 2, March 2007, <http://aof.revues.org/405>. Claire Delfosse, «La patrimonialisation des produits dits de terroir», *Anthropology of Food* 8 (2011), <http://aof.revues.org/6772>. Thomas Wilson, «Globalization, differentiation and drinking cultures, an anthropological perspective», *Anthropology of Food* 3 (2004), <http://aof.revues.org/261>. Ἐπίσης, Edward R. Carr, «Postmodern conceptualizations, modernist applications: Rethinking the role of society in food security», *Food Policy* 31 (2006) 14-29, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306919205000473> [πρόσβαση σὲ ὅλα τὰ ἄνωτέρω: 3-1-2015].

14. Timothy Iles, «Tampopo: Food and the postmodern in the work of Itami Juzo» (24-4-2010), <http://eigageijutsu.blogspot.gr/2010/04/tampopo-food-and-postmodern-in-work-of.html> [πρόσβαση: 3-1-2015].

Οἱ ἀλλαγές πού προαναφέραμε συγκλίνουν στὸν λεγόμενο «φετιχισμό τῆς ἐπιθυμίας». Ὁ Παναγιώτης Κονδύλης τόνισε ὅτι ἡ μαζικὴ δημοκρατία, δηλαδή ἡ κυρίαρχη δυτικὴ πραγματικότητα, βασίζεται σὲ κάτι παγκοσμίως πρωτοφανές: τὴ δυνατότητα ἀτέμωτης ικανοποίησης τῶν ὑλικῶν προσδοκιῶν. Ἡ αὐτοπραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή, νοεῖται μόνον μὲ ὄρους ἀφθονίας καὶ κατανάλωσης¹⁵. Ταυτόχρονα, ὅμως, καὶ παράλληλα πρὸς αὐτὴ τὴν ἀφθονία, μεγάλα μέρη τῆς ὑφῆλιου βιώνουν ἀκούσια πείνα. Οἱ ἀντιφάσεις εἶναι βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ κόσμου μας καὶ δὲν πρέπει νὰ τις παραβλέπουμε ὅποτε μελετᾶμε τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν. Τὴν ὥρα αὐτὴ ὄχι μόνον ὁ Τρίτος Κόσμος, ἀλλὰ ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ ἀνεπτυγμένος κόσμος ζοῦν τὴν ἐπέλαση τοῦ δαιμονικοῦ μὲ τὴ μορφή τοῦ οἰκονομικοῦ νεοφιλευθερισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ πάντα (τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας καὶ ζωῆς συμπεριλαμβανομένων) εἶναι ἐμπόρευμα, καὶ ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει τις ἀγορὲς ἐπὶ τῆς πολιτικῆς καὶ νομιμοποιεῖ τὴν ἀδίκια, χάριν τοῦ ἀτομικοῦ κέρδους. Ἡ νέα φτώχεια καὶ ἡ πείνα ἐξαπλώνονται ἀπειλητικὰ στὰ σπλάχνα τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ ἐπανεπιβεβαιώνουν ὅτι ἡ κρίση εἶναι ἓνα ἀναπόφευκτο στάδιο στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀπληστοῦ καπιταλισμοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ ἀνταμώσῃ αὐτὸ τὸν σύνθετο κόσμον καὶ νὰ διατυπώσῃ μιὰ πρόσκληση ἐλπίδας σὲ σύγχρονη γλῶσσα. Παλαιότερα, ἀπὸ μόνη τῆς ἡ ἐπίκληση τῆς παράδοσης ἀποτελοῦσε πανίσχυρο ἐπιχείρημα, μιᾶς καὶ τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο ἀντιλαμβάνονταν τὸν ἑαυτό του ὡς ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς κοινότητος, ἡ ὁποία ἀντιλοῦσε τὴν ταυτότητά τῆς ἀπὸ τὴν πιστότητα στὸ παρελθόν τῆς. Σήμερα, ὅμως, ἡ «Γενιά Υ'», δηλαδή ὅσοι γεννήθηκαν, χοντρικά, μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 2000, ἀποδίδει πολὺ μικρὴ ἀξία στὴν παράδοση, δυσπιστεῖ πρὸς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον γίνονταν τὰ πράγματα στὸ παρελθόν, καὶ ἀδιάκοπα ἐπιδιώκει νὰ ἐκφράζεται μὲ μετανεωτερικὴ ἀτομικιστικὴ νοοτροπία¹⁶. Παραδόξως, αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ δυσχεραίνουν καὶ ταυτόχρονα διευκολύνουν τὴ συνάντηση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν κόσμον. Ἡ μετακίνηση ἀπὸ τὸ καταναλωτικὸ μοντέλο σὲ ἓνα πιὸ δημιουργικὸ ἴσως συγκλίνει μὲ τὴν Χριστιανικὴ πεποίθηση ὅτι τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο καλεῖται νὰ εἶναι ἐνεργὸ καὶ νὰ κομίζει ἓνα νέο νόημα στὴν ἱστορία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ ἀπεμπολήσῃ τὸ κοινοτικὸ ιδεῶδες τῆς καὶ νὰ ὑποκύβῃ στὸν ἀτομικισμό. Στὴ Χριστιανικὴ προοπτικὴ καὶ ἡ γιορτὴ καὶ ἡ νηστεία ἔχουν ἰσχυρὴ κοινοτικὴ διάσταση: κάθε στάση ἀπέναντι στὴν τροφὴ εἶναι μιὰ πράξη μοιρασιᾶς. Ἐπιπλέον, σὲ ἓνα κόσμον ὁ ὁποῖος τείνει νὰ πολλαπλασιάζει νοήματα καὶ συμβολισμούς, ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ καλωσορίσῃ αὐτὴ τὴν τάση ὡς ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, καὶ νὰ ἀνταποκριθεῖ καταθέτοντας τὴν πίστη τῆς ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ κόσμου εἶναι ἓνα Πρόσωπον, τὸ

15. Παναγιώτης Κονδύλης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴ μοντέρνα στὴ μεταμοντέρνα ἐποχὴ καὶ ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμὸ στὴ μαζικὴ δημοκρατία*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 2000, σσ. 231-242.

16. A. Berner Cl. van Tonder, «The Postmodern Consumer: Implications of changing customer expectations for organization development in Service Organizations», *Journal of Industrial Psychology* 29.3 (2003), σ. 6.

ὁποῖο δὲν συγκαταλέγεται στὰ συστατικά τοῦ κόσμου καὶ δὲν ὑπόκειται στὴ φθορά, καὶ ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἑτερότητάς του δύναται νὰ δώσει στὸν κόσμο αὐτὸ πού τὰ συστατικά του δὲν μποροῦν νὰ τοῦ δώσουν: ζωὴ περισσὴ (Ίω. 10:10).

Γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἡ λήψη τροφῆς εἶναι μιὰ πράξη εὐχαριστίας καὶ βίωσης τοῦ κόσμου ὡς δώρου. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τὴν τροφή ἀποτελεῖ ὁμολογία ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς. Ἡ γιορτὴ εἶναι ἐκδήλωση τῆς χαρμόσυνης Βασιλείας, ἐνῶ ἡ νηστεία δηλώνει ὅτι ἡ Βασιλεία στὴν πληρότητά της ἀκόμη ἀναμένεται. Πρόκειται γιὰ τὴ διαλεκτικὴ τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἀπουσίας τοῦ Νυμφίου, γιὰ τὴν ὁποία μίλησε ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς (Λουκ. 5:33-35). Ἔτσι, ἡ προσδοκία εἶναι μείζων παράμετρος τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς, δὲν σημαίνει ὅμως ἀδράνεια. Εἶναι πράξη, βία γιὰ χάρη τῆς Βασιλείας (Ματθ. 11:12). Οἱ Χριστιανοὶ καλοῦνται νὰ ρηγματώσουν τὴ φυσιοκρατία καὶ νὰ διαμορφώσουν ἕναν τρόπο ζωῆς ὁ ὁποῖος ὑπερβαίνει τὸν βιολογισμό καὶ θέτει τὴν ἀγάπη πάνω ἀπὸ τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης, τὸ ὁποῖο, ἂν δὲν μπεῖ πάνω ἀπὸ αὐτὸ ἡ ἀγάπη, εἶναι ἀνίκητο. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ἡ νηστεία γίνεται «τῆς μελλούσης ζωῆς εἰκὼν»¹⁷, ἐφ' ὅσον εἶναι μιὰ πράξη ἡ ὁποία εἰσάγει στὴν καθημερινότητα μιὰ πρόγευση τῆς ἐσχατολογικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα. Μὲ δύο λόγια, τὰ κριτήρια τῆς Χριστιανικῆς νηστείας συνοψίζονται στὰ ἑξῆς: ἐνόηση τοῦ κόσμου ὡς δημιουργίας, ἀναμονὴ τῶν ἐσχάτων καὶ ἔμπρακτη ἀγάπη. Αὐτὰ θὰ μᾶς ὁδηγοῦν κατὰ τὴν διερεύνηση ὀρισμένων ἰδιαίτερων ζητημάτων.

B. ΤΕΣΣΕΡΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

1. Ἡ χημεία

Οἱ συζητήσεις γιὰ τὴ νηστεία, οἱ ὁποῖες ἔχουν προκληθεῖ ἀπὸ τὶς ἐτοιμασίες τῆς Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, φαίνεται νὰ μονοπωλοῦνται ἀπὸ τὴ διαμάχη περὶ τὴν ἀναπροσαρμογὴ, δηλαδὴ γιὰ τὸ ἂν οἱ καθιερωμένες ρυθμίσεις μποροῦν νὰ ἀλλάξουν ἐπὶ τῆ βάσει τῆς οἰκονομίας καὶ ἀπὸ συγκατάβαση στὴν ἀδυναμία τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ἔτσι οἱ συζητήσεις ἔχουν ἐπικεντρωθεῖ κυρίως σὲ δύο σημεία: στὴ μείωση τῆς διάρκειας τῶν νηστειῶν (λ.χ. στὸν περιορισμὸ τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὸ ἤμισυ) καὶ στὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν νηστήσιμων τροφῶν (λ.χ. μὲ τὴν αὔξηση τῶν νηστήσιμων ἡμερῶν στὶς ὁποῖες ἐπιτρέπεται λάδι καὶ ψάρι)¹⁸. Τὸ πιὸ πρόσφατο ντοκουμέντο, τὸ ὁποῖο, μάλιστα, κατὰ τὴ γνώμη ὀρισμένων, ἔχει ἐξαντλήσει τὸ θέμα καὶ ἀποτελεῖ τὴν τελικὴ πρόταση γιὰ τὴ Μεγάλῃ Συνόδῳ¹⁹, εἶχε ἐγκριθεῖ ὁμόφωνα ἀπὸ

17. Ἀστέριος Ἀμασειᾶς, *Λόγος 14, Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν νηστειῶν*, PG 40, 373D.

18. Βλ. ἰδίως τὴν εἰσήγηση τῆς Σερβικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Προπαρασκευαστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ 1971, στὸ Σαμπεζύ, ἡ ὁποία καὶ σήμανε τὴν ἔναρξη τῶν ἀντιπαραθέσεων.

19. Δαμασκηνός, Μητροπολίτης Ἐλβετίας, *Πρὸς τὴν ἀγίαν καὶ μεγάλην Σύνοδον. Προβλήματα καὶ προοπτικαί*, Ἐκκλησιαστικὸν Ἐπιστημονικὸν καὶ Μορφωτικὸν Ἰδρυμα Ἰωάννου καὶ Ἐριέττης Γρηγοριάδου, Ἀθήναι 1990, σ. 150. Βλ. καὶ τὸ ντοκουμέντο: «Ἡ σπουδαιότης τῆς νη-

τὴν Τρίτη Προσυνοδικὴ Διάσκεψη τὸ 1986. Μὲ αὐτὸ διατυπώνεται ἡ πρόταση νὰ μείνουν ὡς ἔχουν ὅλες οἱ καθιερωμένες νηστείες, μὲ τὴ διευκρίνιση ὅτι «επαφίεται εἰς τὴν πνευματικὴν διάκρισιν τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν νὰ καθορίσουν τὸ μέτρον τῆς φιλανθρώπου οικονομίας καὶ ἐπιεικείας, ἀπαλλύνουσαι, κατὰ τὰς εἰδικὰς ταύτας περιπτώσεις [σ.σ. ἀσθένεια, στράτευση, συνθήκες ἐργασίας, διαβίωση στὴ «διασπορά»], τὸ τυχὸν “στῦφον” [σ.σ. σκληρὸ, αὐστηρὸ] τῶν ἱερῶν νηστειῶν»²⁰. Μὲ διαδεδομένη τὴ φονταμενταλιστικὴ πεποίθηση ὅτι ἡ νηστεία δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπροσαρμοστεῖ διόλου ἢ ὅτι μπορεῖ μόνο μὲ οἰκουμενικὴ, κι ὄχι μὲ τοπικὴ, ἀπόφαση, πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι μιὰ συνοδικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς ἐν λόγῳ ποιμαντικῆς εὐκαμψίας εἶναι σημαντικὴ. Ὡστόσο, γιὰ μιὰ νηφάλια ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση, αὐτὸ μπορεῖ ἀπλῶς νὰ εἶναι πολλὴ φασαρία γιὰ τὸ τίποτα! Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχει κἀν ἀνάγκη σύγκλησης Συνόδου, ἀν τὸ μόνο ποῦ ἔχουμε νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι ἡ τήρηση τῆς νηστείας ἀνατίθεται στὴν εὐθύνη τῶν ποιμένων καὶ τῶν πιστῶν! Ἡ εὐκαμψία αὐτὴ εἶναι κοινὸς τόπος στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ καὶ ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια. «Εἶ μὲν [...] δύνασαι βασιτᾶσαι ὅλον τὸν ζυγὸν τοῦ Κυρίου», λέει ἡ Διδαχὴ, «τέλειος ἔση· εἰ δ’ οὐ δύνασαι, ὁ δὴν δύνη τοῦτο ποίει. Περὶ δὲ τῆς βρώσεως, ὁ δύνασαι βᾶστασον»²¹. Κι ἔχει ἐπαναληφθεῖ ἀμέτρητες φορὲς στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία μέσα στοὺς αἰῶνες, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ εἴμαστε ἀληθινὰ εὐγνώμονες.

Ὡστόσο ἡ συζήτηση θὰ μπορούσε νὰ ἀνοίξει νέες προοπτικὲς, ἀν ἔμπαινε σὲ ἄλλη βάση: στὴ βάση τῆς ἐννόησης συγκεκριμένων παρεκκλίσεων ἀπὸ παλαιότερες ρυθμίσεις ὄχι ὡς οικονομίας, ἀλλὰ ὡς ἀκρίβειας. Ἡ ἄσκηση δὲν εἶναι ἓνα ἰδιαιτέρο καθήκον μιᾶς ἰδιαίτερης ομάδας ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ συμπίπτει μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ μέλους τῆς Ἐκκλησίας. Κάθε Χριστιανὸς εἶναι ἀσκητής, προσπαθώντας ἀδιάκοπα νὰ διακρίνει τὸ σωστὸ ἀπὸ τὸ λάθος, προσπαθώντας ἀδιάκοπα νὰ ἀποτελεῖ καινὴ κτίση²². Ἔτσι, τὸ νὰ διαμορφώνονται νέες ρυθμίσεις, προκειμένου τὸ ἀσκητικὸ ἰδεῶδες ὄχι νὰ ἀκυρώνεται, ἀλλὰ νὰ ἐ-

στείας καὶ ἡ τήρησις αὐτῆς σήμερον», *δ.π.*, σσ. 57-63. Ἐπίσης Hilarion, Metropolitan of Volokolamsk, «Inter-Orthodox cooperation in the preparations for a Holy and Great Council of the Orthodox Church» (3-11-2011), <http://www.mospat.ru/en/2011/11/03/news50923> [πρόσβαση: 3-1-2015].

20. «Ἡ σπουδαιότης», 8, *δ.π.*, σσ. 62-63.

21. *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων*, 6: 2-3, ἐκδ. Τὸ Βυζάντιον, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 18. Μνημονεύεται καὶ στὸ κείμενο τοῦ 1986, «L'importance», 2, *δ.π.*, σ. 200.

22. Ἔτσι δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ ἔμφαση στὸν κλῆρο καὶ στὸν μοναχισμό: «Τὸν κανὸνα τῆς μετάνοιας πρέπει νὰ τηροῦν πληρέστερα οἱ ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι συνδέονται στενότερα μὲ τὸν Χριστὸ μέσω τῆς ἱερῆς ιδιότητος, καθὼς καὶ ὅσοι ἀσκοῦν τὴν εὐαγγελικὴν προτροπὴν προκειμένου νὰ ἀκολουθήσουν στενότερα τὴν ἀποταγὴ τοῦ Κυρίου καὶ νὰ βροῦν ἓνα εὐκολότερο καὶ ἀποτελεσματικότερο μονοπάτι πρὸς τὴν τελείωσιν τῆς ἀρετῆς. Ἡ Ἐκκλησία, ὡστόσο, προσκαλεῖ ὅλους τοὺς Χριστιανούς, χωρὶς διακρίσεις, νὰ ἀνταποκριθῶν στὴ θεία ἐντολὴ τῆς μετάνοιας μέσω κάποιων ἐκούσιας ἐνέργειας». Apostolic Constitution *Paenitemini* of the Supreme Pontiff Paul I, On Fast and Abstinence, 17-2-1966, Chapter III, http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/apost_constitutions/documents/hf_p-vi_apc_19660217_paenitemini_en.html [πρόσβαση: 5-1-2013].

φαρμόζεται (ή, καλύτερα, να σαρκώνεται) σε κάθε εποχή και σε κάθε συνάφεια, είναι ακριβώς το χρέος της Ἐκκλησίας: εἶναι ακρίβεια!²³ Ἀντιθέτως, ἡ προσκόλληση σε κάποιο παλαιό μοντέλο μπορεί να ὀδηγήσει σε στρέβλωση ἢ και σε ἀπεμπόληση τοῦ ἀσκητικοῦ ιδεώδους. Ἐξηγῶ εὐθύς τί ἐννοῶ.

Μιὰ διάκριση μεταξύ ἐπιτρεπόμενων και ἀπαγορευμένων τροφῶν σε περιόδους νηστείας εἶναι προφανῶς ἀπαραίτητη, ὥστε οἱ πιστοὶ νὰ μὴ ἐνεργοῦν ἀτομικά, ἀλλὰ ὡς μέλη Σώματος. Ἴσως ὅμως μερικές παρανοήσεις νὰ ὑποβόσκουν στοὺς καταλόγους τροφῶν. Παρ' ὅλο πὺν στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία οἱ τροφές δὲ διαίρουνται σε «καθαρές» και «ἀκάθαρτες», αὐτὸ πὺν δεσπόζει στὴ συνείδηση τῶν περισσοτέρων Ὁρθοδόξων εἶναι μιὰ «χημικὴ» θεολογία, ἡ ὁποία παρατηρεῖ μὲ εὐλάβεια και πάθος τὰ συστατικὰ τῶν τροφῶν. Πολὺ συχνά, ἀληθινὰ νόστιμα και πολυτελεῖ φαγητὰ γίνονται δεκτὰ ὡς νηστήσιμα, ἀρκεῖ νὰ μὴ περιέχουν ἀπαγορευμένα στοιχεῖα. Ἡ ἔκκληση τοῦ Λαυσαϊκοῦ (5ος αἰ.), ἡ ὁποία ὑπογραμμίζει τὴν αὐτοσυγκράτηση κι ὄχι τὴ χημεία, φαίνεται νὰ ἔχει λησμονηθεῖ:

Καλύτερα εἶναι [...] νὰ πίνει κανεὶς κρασί μὲ σωστὸ λογισμό, παρὰ νὰ πίνει νερὸ μὲ ὑπερηφάνεια. Πρόσεξε, σε παρακαλῶ, ἀπὸ τὴ μιὰ τοὺς ἅγιους ἀνθρώπους πὺν πίνουν κρασί μὲ τὴ σκέψη τους στὸ Θεό, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τοὺς βέβηλους και διεφθαρμένους πὺν πίνουν νερὸ ἀσυλλόγιστα, χωρὶς νὰ συναισθάνονται. Στὸ ἐξῆς, λοιπὸν, οὔτε νὰ κατηγορεῖς οὔτε νὰ ἐπαινεῖς τὸ ὕλικὸ ἀπ' τὸ ὁποῖο εἶναι οἱ τροφές, ἀλλὰ νὰ μακαρίζεις ἢ νὰ ἐλεηνολογεῖς τὸ πιοὺν ὅσων κάνουν κακὴ ἢ καλὴ χρῆση τοῦ ὕλικου²⁴.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ «χημικὴ» νηστεία ἔχει ἀκυρώσει ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη νηστείας, τὰ ὁποία ὑπάρχουν στὴν παράδοση και καταδεικνύουν τὴ δημιουργικὴ φύση τῆς χριστιανικῆς νηστείας (πλήρης ἀποχὴ ἀπὸ τὴν τροφή, νηστεία μέχρι τὸ ἀπόγευμα, κατανάλωση μικρότερης ποσότητας ὥστε νὰ ἐξοικονομηθοῦν χρήματα γιὰ φιλανθρωπία, ἀποχὴ ἀπὸ προσφιλεῖς δραστηριότητες κ.λπ.). Τὸ διακύβευμα στὴν ὅλη συζήτηση, μὲ δυὸ λόγια, εἶναι τὰ κριτήρια! Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπισημάνω ἐνδεικτικὰ μερικές περιπτώσεις, ὅπου τὰ εὐαγγελικὰ κριτήρια μπορεῖ νὰ θολώνουν και τὸ ἀσκητικὸ ιδεῶδες νὰ συντριβεται ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἀπολίθωσης τῆς παράδοσης και τῆς κυριαρχίας τῆς «χημικῆς» μεταφυσικῆς:

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, οἱ τρέχουσες συζητήσεις ἀγνοοῦν τοὺς τεράστιους ἀριθμούς

23. Μὲ ἄλλα λόγια: Κάθε ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ οἰκονομία, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχικὴ σημασία τῆς λέξης, τὴ διαχείριση ἐνὸς σπιτικοῦ.

24. Παλλάδιος, *Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία*, PG 34, 1003-1004. Στὴ Δεύτερη Προσυνοδικὴ Διάσκεψη (Σαμπεζύ, 3-12 Σεπτεμβρίου 1982) ὁ Μητροπολίτης Περστερίου ὑπενόησε ὅτι τὸ ἀληθινὸ μῆνυμα τῆς νηστείας ἐγκεῖται ὄχι στὸ εἶδος τῆς τροφῆς, ἀλλὰ στὴν ἐγκράτεια. Χαρακτηριστικὰ παρατήρησε ὅτι ἕνας μοναχὸς πὺν ἀγαπᾷ τὰ χόρτα, δὲν νηστεύει ἀληθινὰ ὅταν τρώει χόρτα κατὰ τὴ Σαρακοστή. Βλ. *Συνοδικὰ VIII. Β' Προσυνεδριακὴ Πανορθόδοξος Διάσκεψις* (Σαμπεζύ, 3-12 Σεπτεμβρίου 1982), Γραμματεία Προπαρασκευῆς τῆς Ἁγίας και Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας / Ὁρθόδοξον Κέντρον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Chambésy Γενεύης, 1994, σ. 186. Πρβλ. τὴν ὀξεία κριτικὴ τοῦ Παναγιώτη Νέλλα στὸ ἀρχικὸ προπαρασκευαστικὸ κείμενο: Νέλλας, ὁ.π., σσ. 35-36.

χορτοφάγων (μετριοπαθῶν ἢ αὐστηρῶν – vegetarians ἢ vegans), οἱ ὅποιοι, μὲ βάση τὶς βυζαντινὲς ρυθμίσεις, καλοῦνται νὰ νηστέψουν ἀπέχοντας ἀπὸ ὅ,τι ἀπέχουν σὲ ὅλη τους τὴ ζωή! Παρόμοια, ὅπως ἤδη εἶπαμε, σήμερα ἄπειροι ἄνθρωποι τελοῦν σὲ δίαιτα καὶ σὲ καθημερινὴ ἀποχή, πράγμα πού θέτει νέα ἐρωτήματα γιὰ τοὺς τρόπους ἐκκλησιαστικῆς ἄσκησης.

Δεύτερον, ἡ πραγματικότητά τοῦ Τρίτου Κόσμου παραμένει ἔξω ἀπὸ τὶς συζητήσεις. Γιὰ παράδειγμα, Ὁρθόδοξες οἰκογένειες πού ζοῦν σὲ ψαροχώρια τῆς λίμνης Βικτωρίας θὰ διαπιστώσουν ὅτι, σύμφωνα μὲ τὶς καθιερωμένες διατάξεις, μποροῦν νὰ νηστέψουν πρὶν τὰ Χριστούγεννα ἀντικαθιστώντας τὸ κρέας μὲ ψάρι, τὴ στιγμή πού τὸ ψάρι εἶναι γι' αὐτοὺς ἓνα εἶδος καθημερινοῦ ψωμοῦ, ἢ νὰ ἀπέχουν ἀπὸ λάδι, τὴ στιγμή πού αὐτὸ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ὑπάρχει στὴ ζωὴ τους! Ἄν ἡ τοπικὴ τους ἐκκλησία μείνει στὸ γράμμα τῶν κανόνων, τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς νηστείας (ἢ ἄσκηση) θὰ χαθεῖ. Ἄν, ὅμως, ἡ τοπικὴ ἐκκλησία ἀποφασίσει νὰ ἀποκλίνει ἀπὸ τὶς καθιερωμένες ρυθμίσεις καὶ νὰ διατυπώσει διαφορετικοὺς κανόνες, αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ γίνεῖ στὸ πνεῦμα τῆς Σάρκωσης, δηλαδή ὡς κίνηση ἀκρίβειας καὶ πρόσληψης τῆς χειροπιαστῆς ζωῆς στὴν Ἐκκλησία· ὄχι στὸ πνεῦμα τοῦ Εὐρωκεντρισμοῦ, ὡς κίνηση τάχα οἰκονομίας. Οἱ ἄλλες κουζίνες, πέρα ἀπὸ αὐτὴν τῶν παραδοσιακῶν Ὁρθόδοξων χωρῶν, δὲν ἀποτελοῦν ἀπόκλιση ἀπὸ τὸ «κανονικόν». Ἀπλῶς ἀποτελοῦν ἄλλα κανονικά.

Τὸ ζήτημα ἐδῶ δὲν εἶναι νὰ ὑπερασπιστοῦμε ὑπεραπλουστευτικὰ εἴτε μιὰ ἀμιγῆ τοπικότητα, εἴτε μιὰ ἀμιγῆ παγκοσμιοποίηση. Ἡ παγκοσμιοποίηση, ἄλλωστε, εἶναι σύνθετο φαινόμενο. Προωθεῖ τὴν διατροφικὴ ὁμογενοποίηση, ἀλλὰ ταυτοχρόνως τοπικὰ προϊόντα καὶ τοπικὲς διατροφικὲς συνήθειες ἀπὸ τὸ περιθώριο τὰ φέρνει στὸ παγκόσμιο προσκήνιο. Ἔτσι, τὸ καίριο ζήτημα εἶναι ἡ συνάντηση τῆς Ἐκκλησίας μὲ ὅσα συνιστοῦν τὴν πραγματικὴ ζωὴ ἐδῶ καὶ τώρα. Ὅταν λέω συνάντηση δὲν ἐννοῶ ἄκριτη ἀποδοχή, ἀλλὰ μιὰ διαδικασία πού ἐμπεριέχει καταφάσεις, ἀρνήσεις, συνθέσεις, καὶ μάλιστα μέσα ἀπὸ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐντοπιζοῦνται τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς, κι ὄχι φευγαλέες μὸδες. Ἔτσι, τὸ βασικὸ χρέος τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι νὰ διαμορφώσει ἓναν λεπτομερῆ παγκόσμιο διατροφικὸ κατὰλογο, ἀλλὰ νὰ καταστήσει σαφῆ τὰ παγκόσμια κριτήριά της.

Πρέπει νὰ λάβουμε σοβαρὰ ὑπόψη ὅτι στὴ θρησκευτικὴ συνείδηση ἔχει λάβει χώρα μιὰ ἀντιστροφή. Ἡ ἱστορικὴ σπουδὴ ἀποκαλύπτει πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ὅτι ἡ νηστεία εἶναι ἓνας ποικιλόμορφος καὶ μεταβλητὸς θεσμός²⁵. Σήμερα, ὡστόσο, πολλοὶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι πιστότητα στὴν παράδοση σημαίνει ἀμετάβλητο. Ὅμως ἰσχύει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: τὴν παράδοση τὴν ἀναφεῖ καὶ στραγγίζει τὸν δυναμισμό της ἢ κατάργηση αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν – τῆς ποικιλομορφίας καὶ τῆς μεταβλητότητας. Αὐτὸ πού πρέπει νὰ παραμείνει ἀμετάβλητο εἶναι ὄχι οἱ μορφές, ἀλλὰ τὰ κριτήρια τῆς ἄσκησης καὶ ὁ σκοπὸς της. Ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος Λουγδούνου (π. 125-202), ἀναφερόμενος σὲ δια-

25. Πρβλ. τὴν ἔντονη ἀντιπαράθεση στὴ 2ῃ Προσυνοδικῇ Διάσκεψι, τὸ 1982. *Synodica VIII*, ὁ.π., σσ. 160-167. Ἐπίσης, Συμεὼν Κούτσα, μητροπολίτη Νέας Σμύρνης, *Ἡ νηστεία τῆς Ἐκκλησίας. Γιατί, πότε καὶ πῶς νηστεύουμε*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα ¹²2009, σσ. 68-104.

φωνίες τῶν ἡμερῶν του, ἐξέφρασε τὸ πνεῦμα τῆς ζωντανῆς παράδοσης, ἡ ὁποία νοεῖ τὴν ποικιλότητα τῶν τρόπων νηστείας ὡς ἀκρίβεια, ἐφ' ὅσον τὰ κριτήρια διασώζονται ἀκέραια:

Δὲν εἶναι μόνο για τὴν ἡμέρα [τῆς νηστείας] ἡ διαφωνία [μεταξὺ τῶν πιστῶν], ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὸ καθαυτὸ τὸ εἶδος τῆς νηστείας. Διότι ἄλλοι μὲν νομίζουν ὅτι πρέπει νὰ νηστεύουν μιὰ μέρα, ἄλλοι δύο, ἄλλοι περισσότερες [...]. Ἡ ποικιλία αὐτὴ στὴν τήρηση τῆς νηστείας δὲν προέκυψε στὴν ἐποχὴ μας, ἀλλὰ πολὺ πρωτύτερα, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν προγενεστέρων μας, οἱ ὅποιοι, χωρὶς, φυσικά, νὰ προσέχουν τὴν ἀκρίβεια, τηροῦσαν τὴν ἀπλή καὶ ἰδιαίτερη συνήθειά τους καὶ τὴν μετέδιδαν στοὺς ἐπομένους, καί, παρὰ ταῦτα, εἰρήνευαν μεταξύ τους καὶ εἰρηνεύουμε κι ἐμεῖς μεταξύ μας· καὶ ἡ διαφωνία σχετικὰ μὲ τὴ νηστεία θωρακίζει τὴν ὁμόνοια σχετικὰ μὲ τὴν πίστη²⁶.

2. Ἡ προσδοκία

Ὡς γνωστό, ἡ θεολογία μας ἔχει τονίσει ἐπαρκῶς ὅτι ἡ νηστεία εἶναι, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἔκφραση προσδοκίας καὶ προετοιμασίας, ἐνῶ ἡ γιορτὴ ἀντιπροσωπεύει τὴ Βασιλεία καὶ ὑποχρεωτικὰ συνεπάγεται τὴν λήξη τῆς νηστείας. Αὐτὸ τὸ δίπολο διαπερνᾷ ὀλόκληρη τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία –λειτουργικὴ καὶ θεολογικὴ– καὶ ἀφορᾷ τόσο τίς μακρὲς περιόδους νηστείας, ὅσο καὶ τὴν κάθε εὐχαριστιακὴ σὺνάξη. Αὐτὸ ἀποτυπώνεται μὲ ἐνάργεια στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀσυμβιβάστου Εὐχαριστίας καὶ νηστείας καὶ στὸ γεγονός ὅτι, ὅπως ἔχει καταδείξει ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ποτὲ δὲν ἀποδέχτηκε μιὰ μὴ-ἐορταστικὴ Εὐχαριστία, ὅπως συμβαίνει στὴν Ρωμαϊκὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ²⁷.

Αὐτὲς οἱ πολύτιμες ἀρχές, ὅμως, φαίνεται νὰ παραθεωροῦνται σὲ συγκεκριμένες περιπτώσεις τῆς κυρίαρχης νηστειακῆς πρακτικῆς, καὶ ἀνακύπτουν προβλήματα τὰ ὁποῖα, μάλιστα, ὀφείλονται ἐν πολλοῖς στὴν τάση ἐπιμήκυνσης τῶν περιόδων νηστείας, τάση πού ἀπὸ πολλοὺς θεωρεῖται a priori ὡς δεῖγμα εὐσέβειας. Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὴ γιορτὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (6 Αὐγούστου). Ἡ γιορτὴ αὐτὴ ἔχει μεγάλη σημασία, διότι, ὅπως καταδεικνύεται καὶ στὴν ὑμνολογία, εἶναι τὸ προμήνυμα τῆς ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ καί, συνακόλουθα, τῆς τελικῆς ἀνάστασης ὅλων. Ἐντούτοις, στὴν καθιερωμένη πρακτικὴ ἔχει ὑποβαθμιστεῖ, γενόμενὴ μέρα νηστείας, δηλαδὴ μιὰ ἀπὸ τίς μέρες προετοιμασίας τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου). Ἀπλῶς ἡ νηστεία τῆς μετριάζεται, ἐπιτρεπόμενου τοῦ ψαριοῦ. Ὅμως, αὐτὴ ἡ πρακτικὴ ἀντιβαίνει ὄχι μόνο στὸ νόημα τῆς γιορτῆς, ἀλλὰ καὶ στὸ ἀξίωμα ὅτι οἱ Δεσποτικὲς ἐορτὲς δὲν μπορεῖ νὰ «ὑποταχτοῦν» σὲ ἄλλες. Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση εἶναι ἀποτέλεσμα μακραιώνων διενέξεων σχετικὰ μὲ τὴν καθιέρωση

26. Εἰρηναῖος, στὸν Εὐσέβιο Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 5, 24, PG 20, 500A-504A.

27. Alexander Schmemmann, «Fast and Liturgy. Notes in liturgical theology», *St. Vladimir's Seminary Quarterly* 3.1 (1959), σσ. 2-9.

καὶ τὴ σχέση τῶν δύο ἑορτῶν. Τὸν πανηγυρικὸ χαρακτήρα τῆς Μεταμόρφωσης καὶ τὴν συνάδουσα κατάλυση κρέατος κατ' αὐτὴν τὰ τερμάτισε ὁ αυτοκράτορας Λέων Στ' ὁ Σοφός (886-912), ὁ ὁποῖος ἔνωσε τίς πέντε μέρες τῆς νηστείας τῆς μετὰ τὴ νηστεία γιὰ τὴν Κοίμηση. Ὅμως, ἀκόμη κι ἕναν αἰῶνα ἀργότερα, κάποιοι συνέχιζαν νὰ ἐορτάζουν τὴ Μεταμόρφωση σωστά, ὡς μὴ-νηστήσιμη μέρα, ἐνῶ ἄλλοι τὴν ἐνσωμάτωναν στὶς νηστήσιμες μέρες τῆς Κοίμησης, ἀπλῶς μετὰ τὸ ἐπιχειρήμα ὅτι ἡ τελευταία ἦταν παλαιότερη²⁸. Αὐτό, ὅμως, εἶναι ἕνα ἐπιχειρήμα βασισμένο στὴν ἀρχαιολογία, κι ὄχι στὴ θεολογία. Καὶ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία τὸ γεγονός ὅτι καὶ πολὺ ἀργότερα, τὸν 12ον αἰ., ὁ βυζαντινὸς κανονολόγος Θεόδωρος Βαλσαμῶν ἐπέμενε ὅτι μόνο οἱ νηστεῖες τῆς Τετάρτης, τῆς Παρασκευῆς καὶ τῆς Μ. Σαρακοστῆς εἶναι ὑποχρεωτικές, θεσπισμένες ἀπὸ ἱεροὺς κανόνες, ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες εἶναι μὴ ὑποχρεωτικές²⁹.

Ἡ γιορτὴ τῆς Κοιμήσεως δίνει ἀφορμὴ γιὰ ἄλλη μιὰ ἐρώτηση. Στὴν τρέχουσα πρακτικὴ, ἂν ἡ 15ῃ Αὐγούστου εἶναι Τετάρτη ἢ Παρασκευὴ (οἱ ὁποῖες εἶναι μέρες Δεσποτικῆς νηστείας), τότε ἡ γιορτὴ «ὑποτάσσεται» στὴ μέρα τοῦ Χριστοῦ καὶ παραμένει μέρα νηστείας, μετὰ τὴν προσθήκη κατάλυσης ψαριοῦ. Ὅμως κάθε γιορτὴ εἶναι σημεῖον τῆς Βασιλείας καὶ χρειάζεται νὰ λειτουργεῖ στὸ πλαίσιο τῶν δύο συμπληρωματικῶν πόλων τῆς χριστιανικῆς ζωῆς: προσδοκίας καὶ ἐκπλήρωσης. Πῶς μπορεῖ ὁ εὐχαριστιακὸς ἑορτασμοὸς νὰ δεθεῖ μετὰ τὴ νηστεία; Εἶναι ἀξιοσημειωτὸ ὅτι τὸ 1971 ἡ Διορθόδοξη Προπαρασκευαστικὴ Ἐπιτροπὴ εἰσηγήθηκε νὰ καταλύεται ἡ νηστεία τῶν ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τῆς Κοιμήσεως, ἂν πέφτουν σὲ Τετάρτη ἢ Παρασκευὴ³⁰. Ἀλλὰ ἡ πρόταση ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὴν Τρίτη Προσυνεδριακὴ Διάσκεψη τοῦ 1986.

Ἡ τάση ἡ ὁποία εὐνοεῖ τὴν ἐπιμήκυνση τῶν νηστειῶν καὶ κατανοεῖ αὐτὴ τὴν ἐπιμήκυνση ὡς διαπιστευτήρια ὀρθοδοξότητος, πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ σοβαρά. Κατὰ τὴ Δεύτερη Προσυνεδριακὴ Διάσκεψη (Σαμπεζύ, 3-12 Σεπτεμβρίου 1982), ὁ Μητροπολίτης Κίτρους ὑποστήριξε ὅτι, σύμφωνα μετὰ τὴν αὐθεντικὴ παράδοση, ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀλλάζει κάτι, παρὰ μόνο γιὰ νὰ προσθέσει καὶ νὰ αὐξήσει. Καὶ δήλωσε μετὰ κατηγορηματικότητα:

Θὰ ἤμην εὐτυχῆς καὶ εὐγνώμων ἐὰν θὰ ἠδύνατό τις κατὰ τὰ 2000 ἔτη

28. Ἀναστάσιος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης καὶ ἅγιος Νίκων, στὸ Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. 4, Ἀθήνησιν 1854, σσ. 588-590. Πρβλ. Δημητρίου Β. Τζέρπου, «Ἡ ἑορτὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος», *Τὸ Χριστιανικὸν ἑορτολόγιον. Πρακτικὰ Ἡ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱ. Μητροπόλεων. Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 2007, σσ. 239-263. Βλ. ἐπίσης Robert Browning, «Dormition», στὸ Alexander P. Kazhdan κ.ἄ. (ἐπ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, OUP, τ. 1, New York - Oxford 1991, σσ. 651-652, καὶ Gerhard Podskalsky, Robert F. Taft, Annemarie Weyl Carr, «Transfiguration», στὸ Kazhdan, ὁ.π., τ. 3, σσ. 2104-2105.

29. Ράλλης - Ποτλῆς, ὁ.π., τ. 2, 1852, σσ. 89-90 (σχόλια τοῦ Βαλσαμῶνα στὸν 79ο Ἀποστολικὸν κανόνα) καὶ τ. 3, 1852, σ. 116 (σχολία του στὸν 19ο κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Γάγγρας).

30. Πρὸς τὴν Μεγάλην Σύνοδον. *Εἰσηγήσεις τῆς Διορθόδοξου Προπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἕξ θεμάτων τοῦ πρώτου σταδίου*, Γραμματεία Προπαρασκευῆς τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας / Ὁρθόδοξον Κέντρον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Chambésy Γενεύης 1971, σ. 42.

ζωής τῆς Ἐκκλησίας νὰ μοι ὑποδείξῃ μείωσιν οἰαδήποτε οἰασδήποτε περιόδου νηστείας³¹.

Αὐτὴ ἡ θέση ἀναπαράγει τὴ λογικὴ τῆς ἀρχαιολογίας σὲ βάρος τῆς θεολογίας καὶ τῆς ζώσας πίστεως, ὡς ἐὰν ἡ ἱστορία καθεαυτὴν νὰ ἀποτελεῖ τὸ κριτήριο τῆς ἀληθείας. Ἡ προμνημονευθεῖσα διαμαρτυρία τοῦ Θεόδωρου Βαλσαμόνα μαρτυρεῖ ὅτι ὁ πολλαπλασιασμός καὶ ἡ ἐπιμήκυνση τῶν περιόδων νηστείας ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ὁμόφωνη καὶ ἀδιαμφισβήτητη πρακτικὴ. Εἶναι, ἐπίσης, χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸν βον αἰ. ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος Ἀντιοχείας πληροφοροῦσε τοὺς ἀναγνώστες του ὅτι παλαιότερα ἡ νηστεία τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διαρκοῦσε μέχρι τῆς γιορτῆς τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ μειώθηκε ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρες, μὲ πνεῦμα οἰκονομίας, γιὰ δύο λόγους (οἱ ὅποιοι, προφανῶς, καταδεικνύουν τὴν ἔγνοια τῆς Ἐκκλησίας γιὰ ἀνταπόκριση στὴν πραγματικὴ ζωὴ): πρῶτον, προκειμένου ἡ ὀρθόδοξη νηστεία νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴ νηστεία τῶν σχισματικῶν καὶ αἰρετικῶν ομάδων ποὺ νήστευαν τὴν ἴδια περίοδο, καὶ δεύτερον γιὰ τὴν ἀδυναμία καὶ τὴν ἀμέλεια τοῦ κόσμου³². Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιῆς πραγματικότητες καὶ ποιῆς θεολογικῆς στάσεις εἶχε ὁ Ἀναστάσιος κατὰ νοῦ, τὸ ἐνδιαφέρον ἐδῶ εἶναι ἡ βεβαιότητά του ὅτι ἡ πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας περιλαμβάνει καὶ συντημῆσεις τῶν περιόδων νηστείας.

Ὅλες αὐτὲς οἱ περιπτώσεις μᾶς καλοῦν σὲ ἓναν πολὺ ἀπλό, ἀλλὰ θεμελιώδη ἀναστοχασμό. Ἡ σύντημηση τῆς διάρκειας τῶν λειτουργικῶν ἐκδηλώσεων μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι ἐκδήλωση ὀκνηρότητας ἢ ὅποια προσπερνᾷ τὴν ἄσκηση καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, οἱ μακρὲς προσευχῆς δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη δεῖγμα εὐσέβειας· μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι αἰτία καταδίκης μας (Μάρκ. 12:40, Λουκ. 20:47). Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς θεώρησε τὴ φλυαρία χαρακτηριστικὸ τῶν ἐθνικῶν. «Προσευχόμενοι [...] μὴ βαττολογῆσητε ὡσπερ οἱ ἐθνικοί· δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται· μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς» (Ματθ. 6:7).

3. Ἡ οἰκολογία

Ὅτι οἱ ἄνθρωποι μποροῦμε νὰ ἀφανίσουμε τὸ ἴδιο τὸ σπιτικό μας, δηλαδὴ νὰ καταστρέψουμε τὴν οἰκολογικὴ ἰσορροπία τοῦ πλανῆτη, ἦταν κάτι ἀσύλληπτο στοὺς προηγούμενους αἰῶνες. Ἡ προηγμένη τεχνολογία τροφίμων, ἢ ὅποια φαίνεται νὰ ἀψηφᾷ τὴ διαδοχὴ τῶν ἐποχῶν καὶ τὸ κλίμα, ἦταν ἐπίσης κάτι ἀδιανόητο. Ἀμφότερες εἶναι νέες πραγματικότητες, ποὺ ἀφοροῦν ἄμεσα τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν τροφή, ἀμφότερες ἐκτρέφουν τὸν γιγαντισμὸ τοῦ ἐγωισμοῦ καὶ τὴν αὐτοσυνειδησία τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐπικυρίαρχων καὶ ἰδιοκτητῶν τοῦ κόσμου. Ἔτσι, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία ἀντιλαμβάνεται τὸν κόσμον ὡς δῶρο (κι ὄχι ὡς περιουσιακὸ στοιχεῖο) καὶ κατανοεῖ τὴ λήψη τῆς τροφῆς ὡς πράξη εὐχαριστίας (κι ὄχι ὡς μηχανιστικὴ διαδικασία), τότε τὸ ζήτημα τῆς νηστείας

31. *Συνοδικὰ VIII, ὁ.π., σ. 165.*

32. Ἀναστάσιος Ἀντιοχείας, *Λόγος Δ' περὶ τῶν ἁγίων τριῶν Τεσσαρακοστῶν*, PG 89, 1397BC. Ἐπίσης Ράλλης - Ποτλῆς, *ὁ.π., τ. 4, 1854, σ. 584.*

ας δὲν μπορεῖ νὰ ἐξεταστεῖ ξεχωριστὰ ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς παραγωγῆς τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ἠθονισμοῦ, ὁ ὁποῖος πρόθυμα θυσιάζει τὰ πάντα στὸ βωμὸ τῆς ἰκανοποίησής του.

Ἡ «χημικὴ» νηστεία φαίνεται ὅτι ἔχει δηλητηριάσει τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση γιὰ τὰ καλὰ. Συμβάλλει στὴν πτώχευση τοῦ μυστηρίου τοῦ ζῶντος Θεοῦ, ἀφοῦ ἡ ἀναζήτηση ἢ ἡ ἀποφυγὴ συγκεκριμένων συστατικῶν θεωρεῖται πεμπουσία πνευματικότητας. Ἄλλα ζητήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ συνοδεύουν τὴν κατανάλωση τροφῆς, ἀπλῶς ἐξατμίζονται μπροστὰ στὴ δύναμη τῆς «χημικῆς» θρησκευτικότητας. Γιὰ παράδειγμα, τί εἶδους σεβασμὸ ἀπέναντι στὴν κτίση τοῦ Θεοῦ δείχνει ὁ Χριστιανός, ὅταν δὲν δίνει σημασία στὸ πρόβλημα τῆς υπεραλίευσης, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ ἀκόμα καὶ τὴν ὑπαρξὴ ὀρισμένων εἰδῶν ἐπὶ γῆς; Εἶναι, ἄραγε, ἀληθινὰ χριστιανικὴ στάση ἡ οὐδετερότητα ἀπέναντι στὸ ἂν κάποια φρούτα παράγονται σὲ οἰκονομίες οἱ ὁποῖες βασιζονται σὲ παιδικὴ ἐργασία ἢ στὸ ἂν τὰ λαχανικὰ ποτίζονται μὲ νερὸ ποὺ περιέχει ἐξασθενὲς χρώμιο; Δὲν ἀνήκει, ἄραγε, στὴ σφαῖρα τῆς νηστείας ἡ προσπάθεια γιὰ περιορισμὸ ἢ τροποποίησιν τῆς μαγειρικῆς δραστηριότητας, ἰδίως ἂν χρησιμοποιοῦνται μὴ ἀνανεώσιμες μορφὲς ἐνέργειας; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι, ἀναμφίβολα, μαξιμαλιστικά. Ὁ πιστὸς δύσκολα μπορεῖ νὰ ἔχει ἐποπτεία ὄλων αὐτῶν, καὶ δύσκολα μπορεῖ νὰ τὰ ἀντιμετωπίσει στὴν πράξη. Νομίζω, ὅμως, ὅτι εἶναι σημαντικό νὰ ἐνταχθοῦν στὸν ἀσκητικὸ προβληματισμὸ μας καί, ἤρεμα, νὰ ἀπασχολήσουν τὴν πράξιν μας.

Πέρα ἀπ' αὐτὰ, ὑπάρχει ἄλλο ἓνα, διαφορετικὸ ζήτημα. Κριτικὰ χρειάζεται νὰ προσεγγιστοῦν ὄχι μόνον τὰ οἰκολογικὰ προβλήματα, ἀλλὰ καὶ οἱ οἰκολογικὲς εὐαισθησίες. Τὸ οἰκολογικὸ κίνημα σχετίζεται μὲ ἓνα πολὺ εὐρὸ φάσμα ἀντιλήψεων καὶ στάσεων, ἀπὸ τὸν ὀρθολογικὸ ἀκτιβισμὸ μέχρι τὴν ἡμι-εἰδωλολατρία, καὶ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἀνακύκλωση μέχρι τὴν «μεταμοντέρνα μεταφυσικὴ», ἡ ὁποία συνδυάζει τὴν ἀντικειμενικὴ κατανόηση τοῦ κόσμου μὲ τὴν συμμετοχὴ τοῦ ὑποκειμένου σ' αὐτόν³³. Στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο ὑπάρχει μιὰ κατάσταση μικτὴ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ὑπάρχουν μὲν κάποιοι θύλακες (λ.χ. μερικά μοναστήρια) μὲ δουλεμένη οἰκολογικὴ συνείδηση καὶ πράξιν, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι μᾶλλον μιὰ συνείδηση ποὺ βρίσκεται σὲ ἓνα πρωταρχικὸ στάδιο, δηλαδὴ στὸν ἐνθουσιασμὸ ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ ἀνακάλυψη τῆς οἰκολογικῆς εὐαισθησίας. Γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέτες δείχνουν μεγάλο θεολογικὸ ἐνδιαφέρον, ὀφείλουμε νὰ πανηγυρίσουμε. Ταυτόχρονα ὅμως ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον συχνὰ ὑποβόσκει μιὰ δόση ἀφέλειας. Ὁ ἐνθουσιασμὸς μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς οἰκολογίας συχνὰ δὲν λαμβάνει ὑπόψη τὸ κρίσιμο ζήτημα τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ προβληματιστεῖ σοβαρὰ πάνω στὸ γεγονὸς ὅτι ἐν τῷ μεταξύ τὸ κυρίαρχο οἰκονομικὸ σύστημα πασχίζει νὰ ἀπορροφήσει τὴν οἰκολογικὴ ἀντιπολιτευσὴ καὶ νὰ τὴ μετατρέψει σὲ νέο εἶδος ἐπικερδοῦς ἐπιχείρησης. Διαζευγμένη ἢ οἰκολογία ἀπὸ τὸ αἶτημα γιὰ μιὰ δίκαιη καὶ βιώσιμη οἰκονομία, μπορεῖ νὰ ἐκφυλιστεῖ σὲ μιὰ ἀστικὴ ἐνασχόληση· σὲ «πράσινο καταναλωτισμὸ» ἢ «πρά-

33. Arran E. Gare, *Postmodernism and the Environmental Crisis*, Routledge, London 1995, σ. 97.

σινο καπιταλισμό», επιλογές καθαυτές αντιφατικές³⁴. Ήδη στά μέσα του 200ῦ αἰ. ἡ ἀνθρωπολόγος Margaret Mead εἶχε ἐπισημάνει ὅτι ἡ λεγόμενη «πράσινη ἐπανάσταση» καὶ ἡ καύχηση γιὰ «τὸ πόσο πολὺ ρύζι θὰ ἐξαγάγουν πρῶην πεινασμένες χῶρες» δὲν λύνουν ἀπὸ μόνες τους τὸ πρόβλημα τῆς πείνας. Τὸ βασικὸ πρόβλημα εἶναι ἠθικὸ καὶ ἔχει νὰ κάνει μὲ «τίς σχέσεις μεταξύ ἐχόντων καὶ μὴ-ἐχόντων»³⁵. Παρόμοια, ἡ ἀνθρωπολόγος Mary Douglas συμφώνησε μὲ τὸν οικονομολόγο Amartya Sen ὅτι οἱ λιμοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ἀπλῶς μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὑπάρχει παγκόσμια ἔλλειψη τροφῆς· συμβαίνουν ἀκόμη κι ὅταν γενικὰ στὸν πλανήτη ὑπάρχουν συνθήκες εὐημερίας³⁶. Ἔτσι, αὐτὸ πού χρειάζεται νὰ διαποτίζει τὴν παραγωγή τῆς τροφῆς καὶ τὴν κατανάλωση τῆς τροφῆς, εἶναι ἡ κατανομή τῆς τροφῆς· τὸ ζήτημα τῆς ἀλληλεγγύης.

4. Ἡ ἀλληλεγγύη

Εἶναι σημαντικό ὅτι τὸ ἔγγραφο τῆς Προσυνοδικῆς Διάσκεψης τοῦ 1986 περιλαμβάνει μιὰ παράγραφο γιὰ τὴ σχέση νηστείας καὶ φιλανθρωπίας καὶ κάνει ἰδιαίτερη, ἂν καὶ λακωνική, ἀναφορὰ σὲ ἀνθρώπους πού λιμοκτονοῦν σ' ὅλη τὴ γῆ³⁷. Ὡστόσο εἶναι παραπάνω ἀπὸ φανερό ὅτι ἡ παράμετρος αὐτὴ δὲν ἔχει διαποτίσει τὴν ὅλη συζήτηση³⁸. Ἡ κυρίαρχη ἐννόηση τῆς νηστείας εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀτομικιστική, παρόλο πού σὲ λεκτικὸ ἐπίπεδο ἀπορρίπτει σφοδρὰ τὸν ἀτομικισμό. Ἡ νηστεία βιώνεται συνήθως ὡς ἓνας ἀγώνας ἀποκλειστικὰ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὑποκειμένου (εἴτε ἀφορᾷ διατροφικὰ θέματα, εἴτε τὴν ἐκρίζωση τῶν παθῶν). Ἀναμφίβολα, ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἑαυτοῦ εἶναι πραγματικὰ σημαντική, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ πραγματωθεῖ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ «μυστηρίου τοῦ ἀδερφοῦ», δηλαδὴ χωρὶς τὴν ἀγαπητικὴ σχέση μὲ τὸν Ἄλλον. Τὸ καιριο ζήτημα, λοιπόν, εἶναι ἂν ὁ Ἄλλος ἀναδύεται στὴ ζωὴ μας ὡς ἀληθινὰ ἄλλος, δηλαδὴ ὡς ὑποκείμενο μὲ σάρκα καὶ ὀστᾶ πού μοιράζεται τὴ ζωὴ μας, κι ὄχι ἀπλῶς ὡς ἓνα στοιχεῖο, μιὰ δύναμη ἢ ἓνα φάντασμα ἐντός μας.

Ἡ παράδοση ἔχει ρεύματα πιὸ τολμηρὰ καὶ πρωτοποριακὰ ἀπὸ πολλοὺς αὐτόκλητους συνηγόρους της. Σύμφωνα μὲ αὐτά, ἡ χημικῶς ἀκριβῆς νηστεία πού δὲν συνοφαινεται μὲ τὴν ἔγνοια γιὰ τὸν πραγματικὸ Ἄλλο, δὲν ἀποτελεῖ

34. «The Big Green Con: Seeing through the sham of “green” capitalism», *Direct Action* 47 (2009), σ. 17, <http://www.solfed.org.uk/sites/default/files/uploads/da-sf-iwa-47.pdf> [πρόσβαση: 3-1-2015].

35. Margaret Mead, «The changing significance of food», στὸ Carole Counihan & Penny Van Esterik (ἐπ.), *Food and Culture a Reader*, Routledge, New York 1997, σσ. 18, 13.

36. Mary Douglas, «The food problem», στὸ Mary Douglas, *Food in the Social Order. Studies of Food and Festivities in Three American Communities* (Collected Works), Routledge, Abington, Oxon 2003 2, σσ. 1-2.

37. Κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετίες ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει ζήσει μιὰ μετακίνηση ἀπὸ τὴ δικανικὴ ἐννόηση τῆς νηστείας στὴν ἐννόησή της ὡς ἀλληλεγγύης. Βλ. Kent Berghuis, «Toward a contemporary christian theology of fasting», <http://bible.org/seriespage/chapter-5-toward-contemporary-christian-theology-fasting> [πρόσβαση: 3-1-2015].

38. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ παράμετρος τῆς φιλανθρωπίας ἀναδεικνύεται ὠραῖα στὸ Κούτσα, ὁ.π., σσ. 44-56..

πραγματοποίηση τοῦ νηστειακοῦ χρέους, τὴν δὲ φιlanθρωπία τὴν ὑποβαθμίζει σὲ μιὰ δευτερεύουσα ὑπόθεση. Αὐτὸ τὸ εἶδος νηστείας δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐλλιπές. Εἶναι δαιμονικό! Ἄς προσέξουμε τὴν ἔννοια τῆς «ἀμετάδοτης» νηστείας, ὅπως τὴν σκιαγράφησε ὁ Εὐσέβιος Ἀλεξανδείας (μᾶλλον τὸν 5ον αἰ.³⁹). Ὁ Χριστιανὸς

νηστεύων [...] ὀφείλει μεταδοῦναι τῷ μὴ ἔχοντι· ὁ γὰρ νηστεύων καὶ μὴ μεταδιδούς πεινῶντι τὸν ἄρτον αὐτοῦ, ματαιοῖ τὴν νηστείαν αὐτοῦ. Ἄκαρπός ἐστιν, ἀμετάδοτος ἡ νηστεία⁴⁰ (μτφρ: νηστεύοντας [...] ὀφείλει νὰ προσφέρει [μεταδοῦναι] σὲ κείνον ποῦ δὲν ἔχει. Διότι αὐτὸς ποῦ νηστεύει, ἀλλὰ δὲν προσφέρει [μὴ μεταδιδούς] τὸ ψωμί του στὸν πεινασμένο, ματαιώνει τὴ νηστεία του. Ἡ νηστεία ποῦ δὲν προσφέρει [ἀμετάδοτος], εἶναι ἄκαρπη).

Ἡ πράξη τῶν πρώτων Χριστιανῶν διαμόρφωνε πρωτοβουλίες οἱ ὁποῖες μπόλιαζαν τὴν καθημερινότητα μὲ ἀλληλεγγύη καὶ ἄλλαζαν τὴν χειροπιαστὴ ζωὴ. Οἱ «Ἀποστολικές Διαταγές» (τέλη τοῦ 4ου αἰ.) ζητοῦν ἀπὸ τοὺς πιστοὺς νὰ προσφέρουν στοὺς φτωχοὺς τὸ φαγητὸ ποῦ περίσσευε λόγω τῆς νηστείας τους τὴν Τετάρτη καὶ τὴν Παρασκευή⁴¹. Καὶ ὁ ἀπολογητὴς Ἀριστείδης (2ος αἰ.) μᾶς μεταφέρει τὴν πολύτιμη πληροφορία ὅτι ἡ φιlanθρωπία δὲν συνόδευε μόνο τὶς καθιερωμένες ἡμέρες νηστείας, ἀλλὰ ἐνέπνεε καὶ ἔκτακτες νηστευτικὲς πρωτοβουλίες, ὡς τρόπο συγκέντρωσης χρημάτων⁴². Οἱ Χριστιανοί, λέει, συνήθιζαν νὰ νηστεύουν δύο ἢ τρεῖς μέρες προκειμένου νὰ ἐξοικονομήσουν χρήματα γιὰ τοὺς μὴ-προνομιούχους. Τέτοιες δράσεις ἀπηχοῦν ἔντονα τὸν βιβλικὸ προφητικὸ λόγο:

Τότε ὁ Κύριος τοῦ σύμπαντος μὲ πρόσταξε νὰ τοὺς ὑπενθυμίσω τί εἶχε πεῖ στοὺς προγόνους τους: «Μήπως γιὰ μένα ἐβδομήντα χρόνια τώρα τηρούσατε τὶς ἡμέρες τῆς νηστείας καὶ τοῦ πένθους [...]; Κι ὅταν τρῶτε καὶ πίνετε, δὲν τὸ κάνετε γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας; Δὲν γνωρίζετε τί ἐγὼ ὁ Κύριος διακήρυξα μὲ τοὺς ἀρχαίους προφῆτες; [...] Νὰ κρίνετε μὲ δικαιοσύνη καὶ νὰ δείχνετε ἀγάπη κι εὐσπλαχνία ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλο. Νὰ μὴν καταπιέζετε τὶς χῆρες, τὰ ὄρφανά, τοὺς ξένους καὶ τοὺς φτωχοὺς» (Ζαχ. 7:9-10)⁴³.

Ἡ Πατερικὴ γραμματεία ξεχειλίζει ἀπὸ τέτοιες ἀναφορὲς στὸ ἀπελευθερωτικὸ χρέος. Θὰ ἔπρεπε, ὅμως, νὰ ἀναρωτηθοῦμε γιὰ αὐτὴ ἡ παράμετρος τῆς νηστείας δὲν ἀποτυπώνεται στὶς διατάξεις τῶν ἱερῶν κανόνων. Αὐτοὶ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μόνο μὲ τὶς μέρες τῆς νηστείας καὶ τὶς κατηγορίες τῶν τροφῶν. Ἄ-

39. «Eusebius of Alexandria», *Catholic Encyclopedia*, <http://www.newadvent.org/cathen/05617a.htm> [πρόσβαση: 3-1-2015].

40. Εὐσέβιος Ἀλεξανδείας, *Λόγος Α', περὶ νηστείας*, PG 86, 316AB.

41. *Διαταγαὶ Ἀποστόλων* 5, 20, PG 1, 904 A.

42. Aristides, *Apology* 15· J. Rendel Harris (μτφρ.), *The Apology of Aristides on Behalf of the Christians*, Cambridge University Press, 1893, σ. 49.

43. Μετάφραση ἀπὸ τὸ *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, Μετάφραση ἀπὸ τὰ πρωτότυπα κείμενα*, ἐκδ. Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας, Ἀθήνα 1997. Βλ. καὶ Ἡσ. 58: 5-6, Ἰάκ. 1: 27.

ραγε όφείλεται στο γεγονός ότι ή νηστεία ως τρόπος άλληλεγγύης θεωρούνταν αυτόνοήγη; "Η μήπως ή θεσμοποίηση και άποστέωση τής θρησκευτικής ζωής ήταν περισσότερο συμβατή με τυπικές διευθετήσεις, όπως ή κατηγοριοποίηση των τροφών κ.ο.κ.;

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Νηστεία είναι ή τέχνη να πεινάς και να διψάς. Η πείνα και ή δίψα είναι πάντα τα σημάδια ότι μια ζωσα ύπαρξη έχει αρχίσει να φθείρεται και δέν θα έπιβιώσει άν δέν λάβει άπ' έξω ενίσχυση υπό τή μορφή τής τροφής. Στη χριστιανική όπτική, όμως, ή πείνα και ή δίψα θα μεταμορφωθούν σε αναζήτηση του ουσιώδους για τους ανθρώπους, δηλαδή τής τροφής που δέν χάνεται (Ίω. 6:27). Το Ευάγγελιο λέει ότι ό Χριστός ήρθε αντιμετώπος με τον διάβολο στην έρημο άφοϋ πρώτα πείνασε (Ματθ. 4:2-3, Λουκ. 4:2-3). Ήταν ένας πεινασμένος και διψασμένος Θεάνθρωπος αυτός που έδειξε μια νέα έξοδο από τους τρεις μείζονες θρησκευτικοπολιτικούς πειρασμούς του ανθρώπου: το θαύμα που σκλαβώνει τήν έλευθερία, το μυστήριο τής αυτοεπιβεβαίωσης και τήν έξουσία που ύποτάσσει. Το να είσαι Χριστιανός συμπίπτει με το να πεινάς και να διψάς, δηλαδή με το να είσαι μια άνολοκλήρωτη ύπαρξη, μια ύπαρξη έν τω γίγνεσθαι, καθ' όδον μέχρι να στηθει το τελικό συμπόσιο, σε έμπόλεμη κατάσταση μέχρι τήν Άνάσταση, πεινασμένος και διψασμένος για δικαιοσύνη. Άν δέν είμαστε σε θέση να μαρτυρήσουμε αυτή τήν προφητική όπτική, ό,τι θα άπομείνει από τον χριστιανικό βίο θα είναι μια ύπόθεση διαιτολόγων και μαγείρων. Και σε τέτοια περίπτωση, άς τ' αφήσουμε σ' αυτούς.

